

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2022

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2022

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Еуразия гуманитарлық институтының доценті, филология ғылымдарының кандидаты,
Астана, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
Еуразия гуманитарлық институтының доценті, философия докторы (PhD)
Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабек Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрышжан Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмбаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сауім: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 30.11.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі.

БТ. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Астана, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института,
Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабек Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курышжан А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.11.2022ж. Формат 60*84 1/8. Бум.
Типогр. Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Astana, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect
Zhumabayev Tel/Fax: (7172) 561 933: E-mail:
eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No.KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.11.2022 Format 60*84 1/8. Paper.

Printing house Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

©Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛБІЛІМІ–ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ӘБДІРӘСІЛОВ Е.Қ., ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н., ЖУНИСОВА Ж.Ә.	Қуғын-сүргін (репрессия) тақырыбына қатысты терминдердің мазмұндық, құрылымдық ерекшеліктері.....	7
БЕГИМОВА Г.А., БАЙБОСЫН Ә.М.	Абай облысындағы түр-түс мәнді топонимдер.....	17
BISMILDINA D., KAMIEVAG., SANDYBAYEVA A.T.	History of television language research in kazakh linguistics.....	25
КЕНЖАЛИНҚ.К., БАЛТАБАЙ Д.Ә.	Кірме сөздердің семантикалық сипаты («шежіре-и теракиме» еңбегі негізінде).....	37
СЕРКЕБАЕВА Г.Ы., БОРАНБАЕВ С.Р.	«Кодекс куманикус» қолжазбасындағы үстеулердің лексика-грамматикалық сипаты.....	47
ТАУБАЛДИЕВ М.Е., ҚҰЛМАНОВ С.	Тіркесті терминдерді аудару мәселелері (Қазақ тележурналистика саласының материалдары негізінде).....	55
ТҰЯҚБАЕВА Р.Р., АШЕНОВА А.Т., ТОЙБЕКОВА С.Р.	Қазақ тілін үйретуде фольклордың маңызы.....	71
ЧУЛАКОВА З.У., ЖУРАВЛЕВА Е.А.	Принципы и способы формирования имени бренда (на примере наименований казахстанских брендов алкогольной продукции).....	81

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

БАЙТАНАСОВА Қ.М., ҚАСЕН А.Т., СЕЙПУТАНОВА А.Қ.	Қазақ батырлық ертегілеріндегі «ғажайып туу» мотивінің қызметі.....	90
ЕРЛАНОВА А.Е.	Мәшһүр Жүсіптің ағартушылық бағыттағы өлеңдерінің поэтикасы.....	102
ЕРСАИНОВА А.Б.	Сәбит Мұқановтың әдеби – ғылыми шығармашылығы.....	110
ЖАМАНКОЗОВА А.Т., ЗАГАТОВА С.Б., ТУСУПБЕКОВА М.Ж.	Эмоциональная рефлексия как опыт эстетического анализа в романе А.Нурманова «Гибель кулана».....	118
ЖАНБЕРШИЕВА Ұ.Н., ОРАЛОВА Г.С.,	Сыр еліндегі киелі нысандар жайлы аңыздар.....	126
ЗНАКУЛАҮЕВ А.М., ТАКИРОВ S.U., СОҮЛЕМЕЗ О.	Historical discourse and allusion.....	134
ЖЕТІБАЙ Р.Қ.,	Ж. Нәжімеденов прозасындағы психологизм көрінісі	147

КЕНБАЕВА А.З., ПАНГЕРЕЕВ А.Ш., МАМБЕТОВА Г.Ж.	Функции топонимов в эпосе «Едиге» (на материале казахской, каракалпакской и татарской национальных версий).....	155
КУРМАНГАЛИЕВА Г.Т., КАРТАЕВА А.М.	Абайтану ғылымының қалыптасу тарихы.....	166
KRUGLIK J., KOBZHASSAROVA S.T., ZHUMSAKBAYEV A.T.	The principle of historicism in the works of A. Kekilbayev.....	173
SARSEMBAYEVA S., AITUGANOVA S.Sh	Poetics of the literary simulacrum.....	180

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА
ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF
TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

ЖОРОКПАЕВА М.Д., ОРАЛБЕКОВА А.А., ШАДИЕВА. Н.Х.	Медициналық жоо-да қазақ шетел студенттерін оқытудағы оқытушының кәсіби-педагогикалық қызметінің ерекшелігі.....	187
---	--	-----

ҒАЛЫМ. ТҰЛҒА. ҚАЙРАТКЕР

ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Амангелді Құсайынұлының білім берудің ұлттық моделін қалыптастырудағы ұстанымы.....	198
-------------------	--	-----

Г.Т.КУРМАНГАЛИЕВА¹ А.М. КАРТАЕВА²

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан^{1,2}
(email: guka.185@mail.ru¹, kartaeva2011@mail.ru²)

АБАЙТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Аңдатпа. Мақалада қазақ әдебиеттану ғылымының іргелі саласының бірі – абайтану ғылымының қалыптасу тарихы сөз болады. Абайтану тарихының қалыптасу процесі мен зерттелу тарихына шолу жасала отырып, Абай мұрасын әр жылдары танытып зерттеген ғылыми еңбектер талданып қарастырылады. Негізгі бөлімде Абайды тану тарихы, жалпы ақын мұрасының зерттелу жайы қысқаша талдана отырып, көптеген ғылыми құнды, тарихи деректер сарапталып көрсетіледі. Абайтану тарихын зерттеуші ғалымдар еңбегі арқылы ақынның болмысы мен азаматтық тұлғасы айқындалады. Зерттеуші ғалымдардың зерттеу еңбектері мен монографияларындағы тың ізденістерін зерделей келе, қазіргі абайтану пәнінің маңызы, тиімділігі көрсетіледі. Абай мұрасы туралы деректердің ғылыми-зерттеу дәрежесі артып отырған қазіргі кезде абайтанудың зерттелу тарихы мен қалыптасу кезеңдері сараланып беріледі. Абайтану ісін ғылыми жүйеге түсірген М. Әуезовтен бастап, бұл салада Ы. Мұстамбайұлы, Қ. Жұбановтың, Б. Кенжебаевтың, Қ. Жұмалиевтің, З. Ахметовтің, Қ. Мұхамедхановтың, М. Мырзахметұлының тағы басқа ғалымдардың еңбектерін негізге ала отырып, абайтанудың қалыптасу тарихына көз жіберіп, тәуелсіздік кезеңіндегі еңбектерге жаңа қырынан талдау қажет екенін ұсынады.

Түйін сөздер: абайтану, абайтану тарихы, ғылыми еңбек, зерттеу, мақала, монография, ғылыми өмірбаян.

Кіріспе. Қазіргі таңда әлемге танылып отырған қазақ әдебиеті тарихы ғылымының іргелі саласының бірі – Абайтану.

«Абайтану – қазақ әдебиеттану ғылымының, әдебиет тарихының үлкен бір саласы. Абайтану кемеңгер ақынның өмірі мен шығармашылық өнері, философиялық, қоғамдық, эстетикалық көзқарастары, қазақ поэзиясындағы өлең жүйесін, ақындық тілді дамытудағы үлесі, музыкалық мұрасы жайлы сан-салалы зерттеу еңбектерді қамтиды...

XIX ғасырдың аса көрнекті демократ ақыны Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұраларын зерттейтін ғылым саласы» - деп академик З. Ахметов «Әдебиеттану терминдер сөздігі» еңбегінде анықтама берген [1, 26].

Көптеген уақыттар бойы тынымсыз жұмыстардың нәтижесінде ақын мұрасы жайлы жазылған, жарияланған, зерттеу жүргізілген әр түрлі сипаттағы ақпараттар мен деректер осы күндері шамамен төрт мыңға жуық. Абай мұрасы туралы көп деректер санымен бірге сапа жағынан да ғылыми дәрежесі артып отырған қазіргі кезде абайтанудың зерттелу тарихы мен қалыптасу жолына жақсы ықпал етері анық.

Абайтану ғылымының қалыптасу процесі мен зерттелу тарихы бар. Бұл саланың басты зерттеу нысанасы болып отырған Абай мұрасын тану, оны бағалау жайы үздіксіз зерттелу үстінде.

Абайтану ілімі негізінің қалануы мен зерттелу барысы туралы ғалым Т. Кәкішев: «Әдеби мұраны игерудің барысы тұрғысынан да, сонымен қатар, сыншылдық ой-пікірдің эволюциясы тұрғысынан да бірінші кезеңді 1917-1933 жыл аралығымен белгілеген дұрыс, өйткені осы кезеңде Абай творчествосын тану-танымау мәселесі айқын шешілді. Абай шығарма-

ларының 1933 жылғы жинағы алғашқы кезеңінің қорытындысы болды. Демек, Абай шығармалары айтыс-тартыс, «ішке тарту, сыртқа тебу» дәуірінен өтіп, халық кітапханасынан орын алды. Алайда Абай творчествосының шын мәні, тарихи орны әлі анықталмай, келешек кезеңнің ауқымына ауысты» [2, 5] – дейді. Өйткені, бұл кезеңде Абай шығармаларының жарық көруі мен таратылуынан басқа Абайтану ілімін зерттеуге даярлық кезі болды деуге болады. Осыдан кейінгі кезеңдерден бастап қазақ зиялылары Абай өмірі мен шығармаларына байланысты деректерді жинауға көңіл бөлген еді.

Жалпы Абай шығармалары мен оның мұрасы жайлы пікірлер 1889 жылдан бастау алса, Абайтану тарихын ғылыми тұрғыдан зерттей бастау әрекеті 1950 жылдардан басталды.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеу мәселесі бойынша Абайтану ғылымының қалыптасу кезеңдері мен тарихы, М.Әуезовтің Абайтану саласындағы еңбектерін бүгінгі уақыт талабы тұрғысынан пайымдау. Абайтану ғылымының қалыптасуына еңбек сіңірген зерттеушілер мен олардың ғылыми зерттеулерін зер салып талдау; сайттардан ақпараттар жинақтау; ақпараттарды өңдеу, салыстыру, жүйелеу, қорытындылау әдіс-тәсілдері кеңінен қолданыс тапты.

Талқылау мен бақылау. Абайтану ғылымының бастауы туралы айтқанда, алдымен Әлихан Бөкейханұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы мақалаларын ауызға аламыз. А. Байтұрсынұлы, 1913 жылы «Қазақ» газетінде басылған «Абай- қазақтың бас ақыны» атты мақаласында: «Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» [3, 58] – деп Абайды жоғары бағалады.

Қазақ әдебиетіндегі Абайтану ғылымының негізін салушы М. Әуезов деп толық айта аламыз. Ғалым Абайды тануға, шығармашылығын талдап, өмірі мен еңбегін зерттеуге мол еңбек сіңірді. М. Әуезов Ж. Аймауытовпен бірігіп «Абайдың өнері һәм қызметі» деген ғылыми мақала жариялады. Осы кездерде М. Әуезовтің Абайды танып білуге деген қызығушылығы басталған еді. М. Әуезов өмірінің отыз жылын Абайдың әдеби мұрасын жұмсайды. Осындай ізденістердің нәтижесінде ғалым 1940 жылы «Абай» романын жазады. Бұл М. Әуезовтің ұлы шығармасы «Абай жолы» роман-эпопеясының бастамасы болды.

М. Әуезов «Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы» деген монографиялық зерттеуінде Абайдың әдеби мұрасын толық алып, ақындығы мен көркемдік қырларының даму жолдары, дүниетанымы мен рухани өсуін негізге ала отырып, өз кезеңінің тарихи шындығымен бірлікте қарап сыни түрде талдау жасайды. Ғалымның Абай шығармашылығын зерттеудегі еңбегінің жетістіктері әдебиетімізде үнемі маңызы жоғары болып табылады.

М. Әуезовтің Абайтану ғылымына қосқан үлесін кеңінен танып, бүгінгі уақыт тұрғысынан бағасын беріп, әдебиетіміздің тарихында алар орнын бағамдау маңызды.

Абайдың өмірі мен ақындық өнері жөнінде алғашқы ғылыми ой айтқан ғалымның бірі – Әлихан Бөкейханұлы. Оның 1903 жылы «Киргизский край» атты кітапқа «Қырғыз» атты зерттеу еңбегі енген еді. Бұл еңбекте Абайды поэзиядағы жаңа бағыттың өкілі ретінде жазып, жоғары бағалайды. «Өлеңдерінен көрініп тұрғандай, Абай аса талантты поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы бола білді. Халықтың рухани шығармашылық қасиетін осынша биікке көтерген Абай сияқты қырғыз (қазақ) ақыны осы кезге шейін болған емес. Жылдың төрт мезгіліне арнаған (көктем, жаз, күз және қыс) тамаша жырлары оны Еуропаның атақты ақындарының қатарына қояды» [4, 20] – деген қорытынды жасайды.

Осы бір шағын пікірлердің өзінен Абайдың ұлылығын, қазақтың жаңа әдебиетінде алатын орнын, ақынның әлем поэзиясының биік деңгейіндегі шығармашылығын көруге болады.

Профессор Мекемтас Мырзахметұлы Абайтану тарихын танытуда Абайдың шығармашылығын зерттеушілер мен танытушыларды да атап өтеді. Олар жөнінде былай дейді: «Абай қайтыс болғаннан кейін оның әдеби мұрасын халықтық мұрасын халықтық

тұрғыдан бағалап, қолдан келгенше аянбай әрекет еткен қалам қайраткерлері де болды. Бірақ бұлар ақын мұрасын әр түрлі дәрежеде таныса да, ол дәуірдегі әдеби сынның толыспаған жағдайына байланыста үлкен талап қоярлық дәрежеге көтеріле алмады. Олар ақын мұрасын қазақ тілінде шығатын баспасөз арқылы насихаттауды Абай қайтыс болғаннан кейін-ақ көп ұзамай қолға алды. Бұл жолда азды-көпті еңбек етіп, Абай мұрасын танытуда, бағалауда өзіне тән үлес қосқан: Бөкейханов, Зейнелғабиден ибн Әміре әл-Жауһари әл-Омскауи, Кәкітай Ысқақов, С. Торайғыров, С.Әбішұлы сияқты революцияға дейінгі қазақ қауымының қоғамдық ой-санасының демократиялық-ағартушылық бағытындағы интеллигенттер тобы еді» [5, 20].

Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағының жарық көруі Абайтану ғылымында ұлы оқиғаларының қатарына кіреді. Осы жинаққа «Абай (Ибрагим) Құнанбай ұлының, өмірі» атты мақала жазған. Кәкітай мақаласы да Абайтану тарихында көрнекті орын алатынын ғалымдар зерттеулерінен көреміз.

Бұл айтқандардан Абайтану саласындағы Абай шығармашылығына арналған алғашқы ғылыми мақалалардың тарихи маңызын ғана емес, ғылымдық пікірлер айтуы жағынан да елеулі табыстары болғанын көреміз. Ол кейінгі зерттеушілерге кемел ой салды. Ақын шығармаларының халықтық маңызы, оның қазақ әдебиеті тарихындағы орны жайлы ойлар соңғы зерттеушілер тарапынан қолдау тапты, жаңа деректермен толықтырылды, дәлелденді.

Нәтижелер. Абайтану ісін негіздеп, ғылыми жүйеге түсірген – М. Әуезов. «Абайтанудың алғашқы негізін де М. Әуезов жазған Абайдың ғылыми өмірбаянында жатқаны мәлім, Абай өмірбаянын ғылыми негізде жаза отырып М. Әуезов абайтану саласындағы бірнеше күрделі мәселелерді тұтастай қарастыруды бірден қолға алды. Себебі Абайдың жаңа типтегі ақын, қоғам қайраткері боп қалыптасқанын көрсету үшін, сол дәуірдің тарихи шындығын яғни жасаған әлеуметтік ортасы мен араласқан адамдарын, руларын, билік атаулары мен жер аттарын, ақын шығармалары нәр алған бұлақтарын, Абай мұрасындағы жаңа бағытты, Абай өлеңдерінің жазылу себептерін т.б. көптеген қосалқы мәселелерді қамту қажет еді» [6, 9]. Бұл ғалымның ұзақ жылғы қажырлы еңбегінің жемісі десе болады. Сонымен бірге Ы. Мұстанбайұлы, Қ. Жұбановтың, Б. Кенжебаевтың, З. Ахметовтің, М. Мырзахметұлының тағы басқа абайтанушылардың сіңірген еңбектерін ерекше атап айтуға болады.

Осы жылдарда Абай мұрасы туралы көптеген кереғар пікірлерге қарсы пікір білдірушілердің бірі – Ыдырыс Мұстамбайұлы. Оның Абай мұрасы туралы жазған мақалаларының сол кезеңнің ерекшелігіне сай елеулі кемшілігі бола тұрса да, Абай шығармаларын мұра ретінде қабылдау мен зерттеу туралы жақсы бағыттағы пікір болды. Ол: «Абайдың өлеңдерінің ішінде жалғыз процент ұлтшылдық не орысқа қарсы пікір жоқ, көп жолдастары Абайдың атын бүркей береді. Бұл – тарихи қиянат. Абайды апарып осы күнгі ұлтшылдарға апарып жанастырады» – деп, Абай мұрасының бұрмалануын ашып көрсетеді.

Ы. Мұстамбайұлының «Абай» деген көлемді мақаласы – сол кездегі көтерген мәселесі жағынан мәні жоғары және ғылыми құнды еңбек. Ғалым Абай шығармаларының басты ерекшелігі – оның шыншылдығы деп көрсетті. Сонымен бірге Абайдың жаңашыл ақын екендігін жазады.

«Абай – қазақ әдебиетінің классигі» - деген тұжырым жасаған зерттеушілердің бірі - Құдайберген Жұбанов. Абай туралы тұтас зерттеу еңбегі – «Абай - қазақ әдебиетінің классигі» деп аталады. Бұл ақын мұрасына берілген ерекше баға еді. Көптеген ғалымдарымыз тұрпайы саясаттың шырмауынан шыға алмай жатқан кездің өзінде өз ойын тиянақты дәлелдей білген ғалым еді. Абай мұрасы туралы Қ. Жұбанов зерттеулерінің тереңіне бойлау – бүгінгі күн мәселелерінің де ең маңыздысы.

Абайтану ғылымы үшін 1920-30 жылдар да өнімді болды деуге болады. Ақынның

өмірден өткеніне 30 жыл толуына байланысты көптеген ғалымдар мақалаларын жариялап, ақын мұрасы туралы ғылыми пікірлер жазды. Солардың ішіндегі маңыздысы Құдайберген Жұбановтың «Абай - қазақ әдебиетінің классигі» атты еңбегін бөліп атауға болады. Мақала Абай мұрасы туралы кезінде айтылған кері пікірлерге берілген жауап болғандай. «Қазақ әдебиетінің тарихындағы Абайдың ұстайтын орнын босағаға қарай ысырушылар, оған да міне тұтпай, табалдырықтан шығарып тастаушылар, менің байқауымша, даусыз бір моментті ескермей жүр. Ол - өз тұсында, жалғыз қазақ ғана емес, басқа көршілес елдерден де Абайдың әдебиеттегі үздіктігі» деген пікірі.

Осы тұста жарық көрген басқа еңбектердің ішінен М. Әуезовтің «Абай ақындығының айналасы», Ә. Мәметованың «Абай - кезеңінің дана ақыны», М. Сильченконың «Абайдың реализмі», Е. Ысмайылов пен З. Шашкиннің «Абайдың поэтикасы» атты мақалаларын айту орынды. Бұл мақалаларда Абай шығармалары жан-жақты зерттеліп, түрлі ой-пікірлер қозғалды. Кейінгі жылдары Абай шығармашылығы арнайы зерттелетін жеке объектіге айнала бастады.

Отызыншы жылдардың ішінде Абайға арналған көптеген зерттеулер жазылды. Олардың ішінде Б. Кенжебаевтың «Абай туралы пікірлер», М. Әуезовтің «Абайдың мәдени ізденулері», С. Мұқановтың «Абай — халық ақыны» сияқты ғылыми мақалалары «Әдебиет майданы» журналында жарық көріп тұрды. Кейін ақынның 95 жылдық мерейтойында да көптеген зерттеулер жарық көріп, Абай мұрасы сан-салалы зерттеулерге ұласты.

«Көркем шығармашылық тарапынан бұл тақырыпты арнайы түрде зерттеу қажеттілігі ұсынылды. Осы тұстан бастап бұл тақырып төңірегінде көптеген мақала, зерттеулер шоғырлана түсті. Х. Сүйіншәлиев университеттер мен педагогикалық институттарда оқытылып келе жатқан «Абайтану тарихынан» арнайы курс пен семинарға арнап бағдарлама жасады. Ал Т. Кәкішев қазақ әдеби сын тарихы мен абайтану тарихын жалғастыра баяндайтын «Оңаша отау» (1982ж.) кітабында көптеген тың пікірлер ортаға салды» [7, 7]. Осылайша Абайтану ғылымы кемелденіп, сан-салалы зерттеулерге ұласып жатты. Абайтану бойынша осындай құнды пікір айтып, ғылыми зерттеу жазуда ақынды тану, оның сөздерін терең қабылдау қажет.

С. Мұқанов пен Ілияс Қабыловтың Абай мұрасы туралы пікіріне қарсы пікір талас тудырып айтысқа араласқандардың бірі – Мұстамбайұлы Ыдырыс. Оның Абай мұрасы туралы жазған мақалаларының сол кезеңнің әдеби атмосферасына тән елеулі кемшілігі бола тұрса да, Абай шығармаларын мұра ретінде қабылдау оны зерттеу қажеттігі туралы бірден-бір дұрыс бағыттағы пікір еді.

Кейінгі кездегі Абайтану тарихында өзіндік орны бар ғалымдардың бірі - Бейсембай Кенжебаев. Ғалым көбінесе С. Торайғыров туралы зерттеулер жазған. Алайда осы Сұлтанмахмұт Торайғыров та Абай мұрасын тұғыш зерттеушілердің бірі еді. Бұл туралы академик Зәки Ахметов: «Сұлтанмахмұт – Абай дәстүрін дамыта түсушілердің бірегейі, әрі ақын мұрасының әлеуметтік тамырын тереңірек танығандардың бірі. Абайдың жаңа бағыттағы қазақ әдебиетінің негізін салып, классикалық дәрежеге көтерген еңбегін Сұлтанмахмұт творчестволық іздену, азабы мол ақындық жолды бастан кешіру, әдеби тілдің тазалығы туралы заман талабы күн тәртібіне қойып отырған мәселеге жауап беру тұрғысынан келді» - деген [8, 27]. Б.Кенжебаев болса өз ғылыми еңбектерінің негізінде де Абайтану арнасына көптеген құнды пікірлер жазды.

Абайтану тарихында өзекті пікір айтып, маңызы зор зерттеулер жүргізген ғалымның бірі - З. Ахметов. Абай мұрасының көрнекті зерттеушісі. Оның бір ғана «Абайдың ақындық әлемі» зерттеуін мысалға алатын болсақ, Абайдың ақындығын, адамдық мұраттарын қазіргі деңгейде терең, толық зерттеп, ақынның әдебиетке әкелген көптеген өзгерістерін көрсетуді мақсат етеді.

Абайдың қазақ әдебиетіндегі кейінгіге үлгі болған дәстүрі, оның шығыс, орыс әдебиетімен байланысы, түрлі аудармалары, Абай өлеңдерінің құрылысына арналған

З. Ахметовтің, Абайдың педагогикалық, психологиялық көзқарастары жайлы Қ. Жарықбаевтың, Абай шығармаларының басылу тарихы, текстологиясы мен оның ақындық мектебі туралы Қ. Мұхамедхановтың, Абай өмірі мен шығармашылығы жайлы тың деректер жинаған М. Бейсембаевтың көптеген еңбектері де Абайтану ғылымына қосылған еңбек деп бағалау орынды.

Абайтану тарихының дамуына зор үлес қосушы абайтанушы ғалымдардың бірі – М. Мырзахметұлы. Абайдың толық адам ілімін тереңдете зерттеген ғалым. Абай дүниетанымы мен идеяларын қоғам игілігіне айналдыруға бар күш-қуатын жұмсауда елеулі еңбек етуде.

«Толық адам» ілімі арқылы жастарды тәрбиелей аламыз. Алланың бойындағы сегіз сипат адамда да бар, бірақ Алладағыдай толық емес. Сондықтан бойымыздағы сегіз сипатты Аллаға еліктей отырып күрделендіріп, жөндеуіміз керек. Соған ұмтылуымыз керек. «Толық адам» ілімі содан барып шығады», - дейді Мекемтас Мырзахметұлы [9, 9].

М. Мырзахметұлы Абайдың 175 жылдық мерейтойы қарсаңында әрқайсысы 400 беттен тұратын Абай туралы еңбегінің он томдығын шығарды.

Ғалым Абайтанудың тарихын ғылыми түрде кезендерге бөліп, сипаттап ұсына білді. Абайтану тарихының үш кезеңін көрген (М.Әуезов кезеңі, М.Әуезовтен кейінгі кезең, бүгінгі Абайтану) ғалым Мекемтас Мырзахметұлының еңбегі аса биік.

Абайтанудың өткенін негізге ала отырып, өңделіп отыратын бұл сала маңызы мәңгілік. «Әр дәуір, қоғамдық өзгерістер, көзқарастардың жаңаруы оған өз міндетін жүктейді. Әр ұрпақ Абай жөнінде өз сөзін айтатын болады. Осы тұрғыдан ғылымға тек советтік ұрпақтың, ғана емес, бүгінгі өзгеру дәуірі ұрпағының да ой-пікірі, көзқарасы қажет. Абайтану есігі кімге де болса, ойы бар, пікірі бар оқырманның бәріне ашық. Ұлы ақынның 150 жылдығы алдында жүргізілетін жұмыстарға осылай көп болып, ғалымдардың әр ұрпағының өкілдері боп қатыссақ, көп көтерген жүк жеңіл болмақ» [10, 115]. Әр ғалым Абайдан өзіне қажетін біліп, ғылыми зерттеп, түрлі деңгейде Абайтану саласын дамытуда. Бұл Абайтану ғылымының өміршеңдігін көрсетсе керек.

Қорытынды. Абайтану ғылымы туралы қанша көп айтылса, алда әлі де айтылар сөз одан да көп. Ақын мұрасы ескірмейді, әр ұрпақ оны жаңадан оқып, өзінше түсінеді, өз пікірін айтады.

Әр заманның өз міндеттері болады. Қазақтың Абай мұрасындай рухани байлығы әлемдік өркениеттің төрінен орын алған бүгінгі жаңа Қазақстан тұсында Абайтануды әлемге таныту міндеті тұр. Бұрынғы айтылғандардың барлығы жарамсыз деген сөз емес, бұл жерде аталған негіздерді басшылыққа ала отырып, жаңаша ой түйіндеу дұрыс болар.

Абайдың 150 жылдық мерейтойы қарсаңында да көптеген жаңа мәліметтер, ғылыми зерттеу еңбектері жарық көрді. Ұлттық ғылым академиясының, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Абайтану бөлімі ақын шығармаларына текстологиялық зерттеу жүргізіп, екі томдық, академиялық жинақ дайындап, оның өмірі мен шығармашылығын зерттейтін жаңа еңбектер жасады. Ат салысқан ғалымдар қатарында Қ. Мұхамеджанов, З. Ахметов, М. Мырзахметұлы, Ж. Ысмағұлов, Б. Байғалиев, Қ. Сералин т.б. болды. Шығармаларының ғылыми түсініктері қайта жазылып, толықтырылды. Естеліктер жинағы жарық көрді. Бұл жинақ Абайтану тарихында бірінші рет басылған еді. Б. Байғалиевтың «Абай өмірбаянының деректі көздері», З. Ахметовтің «Абайдың ақындық әлемі», М. Мырзахметұлының «Абайдың адамгершілік мұраттары», «Абайтану тарихы», Қ. Мұхамедхановтың «Абайдың ақын шәкірттері», Ж. Ысмағұловтың «Абай: ақындық тағылымы», Қ. Салғариннің «Таным баспалдақтары», т.б. монографиялық зерттеулері бар.

Абайтану ғылымы өзіндік тарихы қалыптасқан ұзақ уақыттан өтті. Қазақ әдебиеттану ғылымының үлкен бір саласы болып қалыптасты. Осы иеленген жетістіктерді жаңғырта отырып, заманымыздың жаңалық сипатына сай дамыту, Абай мұрасын жаңа заман қажеттілігіне айналдыру бәріміздің міндетіміз.

Әдебиеттер

1. Әдебиеттану: терминдер сөздігі. Құраст.: З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – 3-ші бас. – Семей-Новосибирск: Талер-Пресс, 2006. – 400 б.
2. Кәкішев Т. Абайтану тарихының мәселелері [Мәтін] // Абай ғылыми-зерттеу институты хабаршысы. – 2012. – 23 ақпан. – 136.
3. Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы: Алаш, 2003. – 294 б.
4. Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 455 б.
5. Мырзахметов М. Абайтану тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 191 б.
6. Өмірбекова Н. М. Әуезов Абайтанудың негізін салушы [Мәтін] // Абай әлемі. – 2022. – 56.
7. Қалижанұлы У. Қазақ әдебиетіндегі діни ағартушы ағым. – Алматы: Білім, 1998. – 256 б.
8. Ахметов З.А. Абайдың ақындық дәстүрі. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 272 б.
9. Мырзахметұлы М. Абайтану – ХХІ ғасыр көгінде [Мәтін] // Жұлдыз журналы, 2022. – 10 қазан.
10. Мағауин М. Ғасырлар бедері. – Алматы: Жазушы, 1991. – 432 б.

Г. КУРМАНГАЛИЕВА, А. КАРТАЕВА

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ НАУКИ АБАЕВЕДЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается история становления одной из фундаментальных отраслей казахского литературоведения – абаеведения. Анализируя процесс становления и развития абаеведения, исследуются научные работы, представившие и изучившие наследие Абая в разные годы. В основной части кратко излагается история признания Абая и область исследования наследия поэта в целом, анализируются многие ценные научно-исторические данные. Творчество и гражданская личность поэта определяется благодаря трудам ученых, изучающих произведения Абая. Важность и эффективность современной дисциплины показывает изучение научных работ и монографий ученых-исследователей. В настоящее время, когда повышается уровень научной изученности данных о наследии Абая, дифференцируется история изучения абаеведения и этапы его становления. Начиная с М. Ауэзова, который ввел изучение абаеведения в научную систему, на основе работ Ю. Мустамбаули, К. Жубанова, Б. Кенжебаева, К. Жумалиева, З. Ахметова, К. Мухамедханова, М. Мырзахметула и других ученых в этой области, история становления абаеведения предполагает необходимость анализа произведений периода независимости с новой точки зрения.

Ключевые слова: абаеведение, история абаеведения, научная работа, исследование, статья, монография, научная биография.

G. KURMANGALIEVA, A. KARTAYEVA

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

THE HISTORY FORMATION OF THE SCIENCE OF ABAI STUDIES

Abstract. The article will focus on the history of the formation of one of the fundamental branches of Kazakh literary science – Abay studies. An overview of the history of the formation and study of the history of Abay studies is made, scientific works that have shown the heritage of Abay in different years are analyzed. In the main part, a brief analysis of the history of Abai's knowledge, the study of the poet's heritage in general, a lot of scientifically valuable historical facts are analyzed. Through the work of scientists studying the history of Abay studies, the personality and civic identity

of the poet are revealed. After studying the research of research scientists in research works and monographs, the importance and effectiveness of the modern discipline of Abay studies is shown. The history of the study and the stages of the formation of Abay studies are differentiated in modern times, when the degree of research of data on the heritage of Abay is increasing. Starting with M. Auezov, who brought Abay studies into the scientific system, based on the works of Y. Mustambayevich, K. Zhubanov, B. Kenzhebeyev, K. Zhumaliyev, Z. Akhmetov, K. Mukhamedkhanov, M. Myrzakhmetuly, it is necessary to look at the history of the formation of Abay studies and analyze the works of the independence period from a new angle

Keywords: Abay studies, history of Abay studies, scientific work, research, article, monograph, scientific biography.

References

1. Ädebiattanu: teriminder sözdıgı. Qūrast.: Z.Ahmetov, T.Şañbaev. – 3-şı bas. – Semei-Novosibirsk: Taler-Pres, 2006. – 400 b.
2. Käkışev T. Abaitanu tarihyñyñ мәseleleri [Mätın] // Abai ğylymi-zertteu instituty habarşysy. – 2012. – 23 aqpan. – 13 b.
3. Baitürsynüly A. Bes tomdyq şyğarmalar jınağy. 1-tom. – Almaty: Alaş, 2003. – 294 b.
4. Qazaq ädebiatıñ qysqasha tarihy: Oqu qūraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2002. – 455 b.
5. Myrzahmetov M. Abaitanu tarihy. – Almaty: Ana tılı, 1994. – 191 b.
6. Ömirbekova N. M. Äuezov Abaitanudyñ negızın saluşy [Mätın] // Abai älemi. – 2022. – 5 b.
7. Qalijanüly U. Qazaq ädebiatındağı dıni aǵartuşy aǵym. – Almaty: Bılım, 1998. – 256 b.
8. Ahmetov Z.A. Abaidyñ aqyndyq дәstürı. – Almaty: Ana tılı, 1995. – 272 b.
9. Myrzahmetüly M. Abaitanu – HHI ğasyr köginde [Mätın] // Jüldyz jurnalı, 2022. – 10 qazan.
10. Maǵauin M. Ğasyrlar bederi. – Almaty: Jazuşy, 1991. – 432 b.

Авторлар жайлы мәлімет:

Курмангалиева Гульнур Толеугазыевна – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің докторанты, Өскемен, Қазақстан

Курмангалиева Гульнур Толеугазыевна – докторант Восточно-Казакхстанского университета им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Kurmangalieva Gulnur Toleugazyevna – doctoral student Kazakhstan University named after S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Картаева Айжан Маратбекқызы – филология ғылымдарының докторы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің профессоры, Өскемен, Қазақстан

Картаева Айжан Маратбековна – доктор филологических наук, профессор Восточно-Казакхстанского университета им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Kartayeva Aizhan Maratbekovna – doctor of philological sciences, Professor of S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.